

Отаули (Рахимжон Отаев)нинг “Элчи (Афанди ўлмайдиган бўлди)” достони 1999 йилда “Шарқ” НМАК Боши таҳририяти томонидан чоп этилган эди. Замонамиз афандисининг қизиқарли саргузаштлари мароқли ҳикоя қилинган ўн икки бобдан иборат бу асарнинг беш минг нусхаси бир йилга қолмай сотилиб кетган, демакки, китобхонларда катта қизиқши уйготган эди. Яқинда муаллиф ушибу асарининг иккинчи китобини ёзиб тугаллади. “Афанди яшасин!” деб номланган ушибу иккинчи китобнинг ўн икки бобидан иккитаси (“Афандининг эшаги” номли иккинчи боб ва “Афандининг пушти-палаги” номли учинчи боб) “Шарқ юлдузи” журналиниң 2014 йил 5-сонида эълон қилинди. Куйида асарнинг яна икки боби (тўртинчи-бешинчи боблар) ўқувчилар эътиборига ҳавола этилмоқда. Умид қиласизки, иккинчи китобнинг қолган саккиз боби ва, умуман, жами икки китоб, йигирма тўрт бобдан иборат “Элчи (Афандининг достони)” асари (Хўжса Насридин афандидек энг севимли миллий қаҳрамонимиз ҳақидаги ўзбек адабиётида ҳам, жаҳон адабиётида ҳам энг салмоқли асар!) тез орада китобхонлар эътиборига ҳавола этилади.

Тўртинчи боб: Афандининг қизлари

Носир давом эттириш умидида “Элчи (Афанди ўлмайдиган бўлди)” китобчасини бир сидра варақлаб, саҳифаларга кўз югуртирас экан, нигоҳлари бир жумлада таққа тўхтаб қолди: “Дилором-у Дилоро-ю Дилосо қизларим! Бўйларингдан айланайин она қизларим!..” Дилором-у Дилоро-ю Дилосо!.. Эътиборингиз учун, бу буюк Алишер Навоий ҳазратлари қаламга олган оламга татигулик ўн нафар оқила-ю барно қизлардан дастлабки уч нафарининг отлари бўлади! Начора, Носир-афандининг қизлари ўн нафар эмас, атиги бешта! Улар ҳам оламга, ақалли беш қитъага татийдими-йўқми, келажак кўрсатади. Қолаверса, буёғи қизларининг ўзларига боғлиқ. Ҳар қалай, у беш қизини беш қитъага татигулик даражада оқила-ю барно қилиб тарбиялашга астойдил интилиб келди ва бундан кейин ҳам интилади, албатта.

Эсида, бундан ўн икки йил аввал ёлғиз ўғли Хўжамуродни Америка қитъасига кузатиб қўйганларидан кейин беш қизидан тўрттасини онасининг кошида симга тизилишган қушчалардек ўтқазди-да, юраги тўлиқиб амри маъруф қилди. Эндиғина учинчи синфда, демакки, ҳали бошлангичда ўқийдиган кенжатойини “машварат”га қатнаштирмади. Бу қизи ҳали ёш! Қолаверса, ҳали бу супрақоқти қизига аталган алоҳида гаплари бор! Лекин ўрта мактабни эндиғина битириб, балоғат ёшига етиб турган тўнғич қизи Дилором билан тўққизинчи синфни битирган иккинчи қизи Дилоро, еттинчи синфни битирган Дилосо, бешинчи синфни битирган Дилафрўзига аталган, шу топда юрагини қаттиқ ўртаган сўзларини байни сеп қилиб ёзди:

- Мана, она қизларим! Ота-боболаримиз айтган “Интилганга толе ёр!” деган гапнинг қанчалик тўғрилигини шу дамда Америка қитъасида юрган Хўжамурод акаларинг кўзларимизга аниқ-равshan кўрсатиб турибди. Мен “Йигит – кучли, қиз – ожиза!” деган қарашга мутлақо қўшилмайман! Ўзининг кундалик овқатини ўзи пишириб-тушириб, кийим-кечагини ўзи ювиб-тикиб

киёлмаган, ҳаттоки кичик бир тугмачасини ўзи қадаёлмайдиган, хуллас, ўзини ўзи эплаштириб яшаёлмайдиган эркак зотини ожиз эмас, кучли деб бўладими, ўзларинг ўйлаб қараларинг, она қизларим?! Йўқ, аслида биз эркаклар ўтакетган ожиз қавм, хотин-қизлар эса, бу ожиз-нотавонларни баайни ёш боладек ҳар қадамда папалаб-парваришлаб, боқиб-қоқиб, қорнини тўйғазиб, керак бўлса, ўз измига сола оладиган кучли қавм хисобланади. Бечора эркаклар уйлангуналарича онаси билан опа-сингилларининг, уйланганидан кейин эса, хотини-ю қизларининг қўлига қарам бўлиб, пиширганини еб-ичади, ювибтиkkанини кияди. Демакки, ҳар қадамда уларнинг йўриғига йўрғалайди. Шунинг учун ҳам гоҳида бир қиз бир йигитдангина эмас, керак бўлса, минг йигитдан, бутун бошли қўшиндан кучлироқ бўлиб чиқиши мумкин! Бутун башарият тарихидаги аксарият жанг-жадаллар оламдаги энг оқила-ю барно қизни қўлга киритиш учун бўлган! Агар ўз кучидан омилкорлик билан тўғри фойдалана олса, ҳар бир қиз баайни Кўкамани тавбасига таянтирган Барчинойдек мана мен деган паҳлавонларни ҳам мардона курашда енга олади! Бу жаҳон айвонидаги энг тараққий этган халқларнинг буғунги аҳвол-руҳиясига синчилаб қарасангиз, бу тараққиётнинг бош омили ўша халққа мансуб эркакларда эмас, аксинча, аёлларда эканини аниқ-равшан кўра оласиз. Оддийгина бир оила ўчоғини эмас, бутун бир халқ билан ватаннинг ўчоғини ўчирмай, гулханини гуриллатиб ёқиб, кўнглини ёриштириб турган уй бекаси, оиланинг чироги аёл зоти, волидаи муҳтарама, она-да, ахир! Шунинг учун ҳам “ота ватан” эмас, “она ватан” деймиз-да! Чунки ҳар қандай ватаннинг ободлиги-ю равнақи аёл зоти, яъни, оналар қўлидадир. Мана, узоққа бориб юрмай, минг йиллардан буён, айниқса, буғунги кунда биз туркийларга энг яқин рус халқини олиб қаранг! Россия империяси кейинги уч аср мобайнида не бир ўлкаларни, жумладан, Туркистонни қай тарзда ўз мустамлакасига айлантириди? Аминманки, бунда ҳал қилувчи ишни рус мужиги эмас, рус қизи бажарди! Қандай қилиб? Умуман, нима учун рус қизи бошқа кўнгина халқларнинг қизларига нисбатан бутун жаҳонда машхур, талабгори беҳад-бехисоб даражада кўп, ўта харидоргир? Гап унинг “блондинка-малласоч”лиги, оппоқлиги, лўппилиги, лўмбиллаганидагина эмас! Гап “русалка”, яъни, “сув париси” сўзининг “рус” ўзагидан ясалганида ё рус қизларининг “Василиса прекрасная” эканлигига ҳам эмас. Гап аввало рус қизининг, нима деймиз, кирчимоллиги, рўзгорбоплиги, сабр-тоқатлилиги, оқилалиги, барнолиги, оилапарварлиги, хуллас, киройи умр йўлдоши, киройи уй бекаси, киройи оналигига! “Чиройли туғилма, баҳтли туғил” ва “Чиройлиларни яхши кўришади, уйим-жойим деганларга уйланишади” деган рус нақллари бу халқнинг феъл-атворини кўрсатади! Аслини олганда, буюк ҳинд билан хитой халқларининг ўзларидан кўпайишида ҳам бу халқ аёлларининг айнан уйим-жойим деб қарашида, билсангиз! Дейлик, бир рус қизи бир ўзбек ё япон йигити билан севиб-севилиб турмуш қуради-да, унга эргашиб аждаҳонинг оғзига ҳам тап тортмай бораверади. Борган жойида туп қўйиб, палак ёзади. Ўғил-қизларни туғиб ўстиради. Лекин ўша ўғил-қизларини эридек ўзбек ва ё япон қилиб эмас, ўзидек тўлақонли рус қилиб тарбиялаб ўстиради. Вақти келиб, қарабсизки, ўзбеклар ва ё японлар ютида русларнинг ва руслашган оилаларнинг бутун-бутун

маҳаллалари пайдо бўлиб турибди-да! Ана шундан кейин ўша рус қизи Россияга хабар йўллади: “Бўлди, буёгини тўғрилаб қўйдим, таппа-тайёр, энди фақат расмиятчилиги қолди! Бехавотир келиб, бу ўлкани ҳам оппа-осон эгаллаб олаверсангиз бўлади!” Қарабисизки, ўша ўлкани рус мужигининг қўлидаги даҳшатли қурол эмас, аввало рус қизининг ҳар қандай қуролдан даҳшатлироқ тадбиркорлик салоҳияти қудратли империянинг мустамлакасига айлантириб турибди-да! Қойилмисиз? Аслини олганда, руслар бу тажрибани буюк ҳинд ва хитойдан ўзлаштириб, кейинги икки-уч асрда зўр бериб татбиқ қилиб келяпти. Мана, ўзинглар ўйланглар, Америка деган миллат йўқ, балки турли миллатлардан тузилган АҚШ давлати бор. АҚШда ҳинд билан хитой бошқа миллат вакилларига қараганда қўпчиликни ташкил қилиши тасодиф эмас, қонуният. Ҳозирги кунда АҚШ шаҳарларида хитой ва ҳинклар яшайдиган катта-катта кварталлар барпо этиляпти. Лекин, рус ёки ўзбек квартали ҳақида ҳеч эшитганмисиз? Йўқ. Лекин, руслар шу йўналишда жадал ҳаракат қилмоқда... Мен мустамлакачиликнинг ҳеч бир кўринишини, умуман, ўзбек қизининг рус, япон ва бошқа бирон миллатга мансуб йигитга турмушга чиқишини тарғиб қилмаяпман. Лекин шу эл-улуснинг ўзидан кўпайиб, ўсибунишида ўзбек қизи рус қизига хос тадбиркорлик салоҳиятига ҳавас билан қараб, бу салоҳиятдан истаганча ўрганса арзиди!.. Мен бир ота сифатида беш қизим беш қитъада ўзбек қизининг нималарга қодирлигини кўз-кўз қилиб, ўз баҳтларини топиб, туп қўйиб-палак ёзиб, ўзларидан кўпайишини орзу қиласман! Шундай орзу қилишга ҳаққим бор-ку менинг ҳам, она қизларим?..

Табиийки, ўшанда гапни бутун жаҳондан айлантириб келиб, нима деймиз энди, буюк мутафаккир Рабиндрнат Тагорнинг “Хонадон ва жаҳон” романи номи билан айтганда, “жаҳон”дан “хонадон”га бурди: “Энди гапнинг қисқаси шуки, она қизларим, – деди юраги тўлиқиб, – майли, уч кичкинтоим ҳали ўқишлирини тугаллашлари керак! Лекин сен икковинг, катта қизларим, ўз тақдирларингни ўзларинг ҳал қилиб, мустақил ҳаётга қадам қўйишилинг керак бўлади! Энди нима қиласми?.. Менинг маслаҳатим шуки, иккаланг яқинимиздаги политехникумга кириб ўқисанглар, ҳам касб-хунар ўрганасанлар, ҳам текин ўқийсанлар, ҳам стипендия оласанлар, қарабисизларки, тез орада қўли гул тикувчи бўлиб чиқасанлар. Модомики одам боласи, айниқса, аёл зоти турфа кийим-кечаксиз яшаёлмас экан, мана мени айтди дерсанлар, ҳамиша қўлларинг баланд бўлади. Борган жойларингда ҳам ҳеч қачон бекадр бўлмайсанлар ҳам хор-зорлиқдан йироқ бўласанлар. Нима дейсанлар, она қизларим?..”

Қизлари ҳам онаси каби тикувчиликка ихлоси баланд эмасми, бажонидил рози бўлишди. Бири икки йил, бири уч йил ўқийдиган бўлиб политехникумга кириш имтиҳонларини топширишди. Бунинг устига, омадни қарангки, айни шу политехникумда бир элшунос қўшниси тарих илмидан сабоқ бериб, кириш имтиҳонларининг мутасаддиларидан бирига айланиб кетган экан! Табиийки, ҳар икки қизининг тақдирини ўша қўшнисининг инон-ихтиёрига қўш қўллаб топшириди. Лекин “Бирорга қолган кунинг қурсин” деган гапни билиб айтган бу донишманд ҳалқ!.. Ўша “бирор” Носир-афандига киройи ҳамкасблиқ, қўшнилик, акалик қилишнинг ўрнига нимагадир ғирт акслиги тутиб, мутлақо кутилмаган хурмача қилиқ қилса бўладими! Нимагадир куракка турмас

баҳоналар билан ҳар икки қизини газлама тикувчилиги бўлимидан тери тикувчилиги бўлимига ўтказибди-юборибди! Ҳатто ҳар икки қизининг олдига “ултиматум-шарт” қўйибди ҳам: “Ўқисаларинг шу бўлимда ўқийсанлар, хоҳламасанглар, ана, катта кўча, тўрт томонингиз қибла!” Табиийки, ўша акахони билан ҳақ-хуқуқ талашиб, уни “эшак”, “ит”, “чўчқа” ва ҳакозо “лақаб”лар билан “сийлаб” ўтирумади-да, тўппа-тўғри техникум директорининг хузурига кириб дардини дастурхон қилди. Директор эса, ўша акахонини қабулига чақиритириб, Носирга юзма-юз қилди: “Мана, ихтиёр мана шу акамда, ака! Шу катта акам нима деса шу бўлади!” Ҳамкасб акаси нима дер эди? Қизларига айтган гапларни бирмунча силликроқ шаклларда унга ҳам айтди, лекин моҳият, барибир, ўзгармай қолаверди: газлама тикувчилиги бўлимида ўқувчи талабгорлар ошиб-тошиб кетган, тери тикувчилиги бўлимида эса, аксинча, етмай турибди!

Ўшанда ўйлай-ўйлай, Носир-афанди қизларига яна бир карра амри маъруф қилишга мажбур бўлди:

- Ҳар бир ёмон нарсанинг, пухтароқ ўйлаб қаралса, яхши жиҳати ҳам албатта бўлади, она қизларим! – деди ҳаяжонланиб. – Майли, анови эшш... йўғе, ҳам ҳамкасбим, ҳам қўшним ўзини политехникумнинг хўжайини ҳис қилиб, қақшаганни баттар қақшатаман деб қинғир йўл тутган бўлсин! Лекин, аслида, ўзи билмаган ҳолда зўр иш қилмадими?! Ўйлаб қаралса, тери тикувчилиги фақатгина пойафзал тикувчилигидан иборат эмас-ку, ахир, тўғрими?! Парвардигори олам фақатгина “қўй” деб аталган ювош-беозор жонивор билан “ўзбек” деб аталган қўйдек ювошгина, мўмин-қобил халқни шунақанги антиқа неъмати илоҳий билан сийлаганки, бу неъмати илоҳий “қоракўл тери” деб аталади. Бинобарин, кийим-кечакнинг энг қимматбаҳоси ана шу қоракўлдан тикилган бўрк билан пўстин-у чакмон, ҳозирги тилда айтганда, телпак билан шуба бўлади! Қадимда Бухоро амирлиги йиллик даромадининг катта қисмини рус “купец-савдогар”ларига ва улардан ўтиб бутун Европага сотилган қоракўл тери ташкил қиласр эди. Минг афсуски, ўша Бухоро амирлиги жаҳон бозорида ошланмаган хом қоракўл терининг ўзини эмас, ундан тикилган тайёр маҳсулот – бежирим бўрк билан пўстин-у чакмонни сотишни яхшилаб йўлга қўя олганида эди, халқимиз бошига мустамлака балоси офат бўлиб ёғилмаслиги мумкин эди! Начора, бўлар иш бўлди! Худога шукур, кечроқ бўлса-да, мана, юрт – эркин, эл – обод, давлатимиз – қудратли бўлди-ку! Лекин асл муродимиз ҳосил бўлганича йўқ ҳали! Масалан, шу тери тикувчилигини оламшумул юксакликларга кўтара олганимиз йўқ-да! Холбуки кўтаришимиз баайни сув билан ҳаводек зарур! Шунинг учун шахсан мен газлама тикувчилиги бўлимида нисбатан тери тикувчилиги бўлимида ўқишлиарингни ҳар жиҳатдан ёмон эмас, аксинча, яхши бўлди деб ўйлайман! Кимсан Ўлжас Сулаймоновдек шоир ўзи рус тилида ёзиб, қозоқ халқининг қаддини бир баҳя кўтара оладиган оташин шеърларига ҳам кўнгли тўлмай, “Агар қозоқ халқининг шеърияти эмас, тери ошлаш саноати оқсаётган бўлганида эди, мен албатта шоир эмас, зўр тери ошловчи бўлар эдим!” деган! Халқ билан ватанинни ўйлаш мана шунақа бўлади!

“Одам боласи фақат ҳалқ билан ватанин эмас, ўз тақдирини ҳам ўйлаши керак, албатта, она қизларим. Мен сизларга айтсан, айни шу тери тикувчилиги

бўлимида ўқишининг яна бир афзал томони бор! – жилмайиб, гапида давом этди Носир – Ўзларинг яхши биласанларки, газлама тикувчилиги бўлимида аксарият қизлар ўқишиади. Тери тикувчилиги бўлимида эса, аксарияти йигитлар! Демакки, сенларда танлаб-танлаб, чертиб-чертиб, қадамидан ўт чақнайдиган киройи йигит билан тил топишиб, аҳд-паймон қилиш имконияти нариги бўлимдаги қизларга нисбатан кўпроқ бўлади! Умр савдоси ҳамманинг бошида бор савдо! “Ҳаёт” деб аталган бу улкан бозорда, начора, қиз бола харидор эмас, аксинча, ҳамиша йигит харидор! Не бир алп йигитлар борки, уларни ўтакетган тасқара байни туядек бурнидан ип ўтказиб юрганига, кабутардек “тах” деса қўлига қўнадиган қилиб олганига қараб туриб ўша тасқаранинг жодугарлик маҳоратига ҳайрон қоласан киши! Худога шукур, сенлар тасқара эмас, жодугар эмас, ҳавас қиласа арзигулик оқилаю дилбарсанлар! Демакки, тез орада ўз тенгларингни топиб, баҳтларинг очилиши нариги бўлимга нисбатан айни шу бўлимда минг карра осонроқ! “Нур устига нур” деганлари мана шу эмасми?! Анови эшиш... қўшним ўзи англамаган ҳолда бизга ёмонлик қиласман деб, аслида, яхшилик қилиб қўймадими, ўзларинг жиддийроқ ўйлаб қаранглар?..”

Ўшанда Носирнинг гапларига фаришталар овмин деган эканми, орадан икки-уч йил ўтиб-ўтмай, аввало Худонинг қудрати, қолаверса, бўлажак куёвларининг дид-фаросати ва, нихоят, табиийки, қизларининг латофати билан иккала қизи бараварига ўқиб хунар эгаллашдан ташқари ўз тенгини топиб, баҳтли бўлишди. Каттаси Туркистонга, кичиги Тошовузга, тўғри, замона зайлита қараб, бир қадар енгилроқ “енг ичида” олдинма-кетин узатилди. Ҳар икки қуёви мустақилликнинг тирикчилик тошдан қаттиқлашаётган дастлабки йилларида “Тошкент – нон шаҳри”га нон қидириб келганми, йигитга керакли кирқ хунардан энг муҳимини ўрганиб, ялангоёқликдан қутулиш умидидами, ё бўлажак умр йўлдошларини топганими, ният айнан нима бўлгандан ҳам, натижаси шуки, Носир ота сифатида ўша йигитларни қўриб, қатъий амин бўлди: қизларини – бу йигитларга, иккалаларини – Худога ишониб топширса бўлади! Кўрпага қараб оёқ узатилиб, “енг ичида” ўтказилган ҳар икки тўйлари, дейлик, Мавлоно Муқимийнинг “Тўйи Иқонбачча”сида тилга олингандек жудаям қоқ-қуруққина эмас, ўзига ярашуғли даражада қўрли-қутли, файз-баракали, эсда қоларли бўлди. Носир-афандининг отаси, бобоси, ўзи, қайнотаси, хотини, ўғли, қизлари қаторида бўлажак куёвлари билан қуда-қудағайлари ҳам тўлақонли афандилар экан, ўзаро тил топишишлари ҳам оппа-осон бўлди. Чинакам афандининг нияти холис, дили тўғри бўлганидан кейин, бир кўришдаёқ тил тилга тушди-қўйди. Бундан ўн йилча аввал икки қизидан бирини – Ғарбга, бирини – Шимолга узатар экан, Носир ҳар иккисига ўзларигагина тегишли оталик ўгити, насиҳати, йўл-йўриғи-ю тилагини айтмади эмас, айтди, албатта:

- Туркистон ҳам, Туркманистон ҳам, аслида, биз ўзбекларга мутлақо бегона жойлар эмас, она қизларим! Бу жаҳон айвонида тариқдек тирқираб кетган ўзбек ҳалқининг шу кеча-кундузда Ўзбекистондан бошқа мустақил давлати йўқ! Майли, сибирлик ўзбеклар, Олтин Ўрда ўзбеклари, хитойлик ўзбеклар, хиндистонлик ўзбеклар, эронлик ўзбеклар, афғонистонлик ўзбекларни қўя турайлик! Шундоққина жони жонига туташ чимкентлик,

тошовузлик, ўшлик ва хўжандлик ўзбеклар биз ўзбекистонликларга қанақасига бегона бўлсин?! Шу топда мустақил Ўзбекистон давлати ўзини ўзи эплаштириб, тезроқ қаддини ростлаб олишга астойдил ҳаракат қилиб турибди. “Карвон юра ўнгланади” деганлар. Эрта бир кун жаҳондаги якка-ягона давлатимиз, айниқса, қўшни Қозоғистон, Туркманистон, Кирғизистон, Тоҷикистон давлатлари ҳудудида яшаб турган ўзбекларни тақдир измига буткул топшириб қўймай, улар билан қон-қардошлик муносабатларини қайта тиклашга ва яхши, оқилона йўлга қўйишга ҳаракат қилиши табиий, албатта. Биринг ота-боболаримнинг юрти Туркистонга, яна биринг Тошовуздаги ўзбеклар хонадонига келин бўлиб бориб, ўзларингдан кўпайсаларинг, айни муддао шу эмасми, она қизларим?! Фақат бир гапимни қулоқларингга қўрғошиндек қуиб олингларки, “Тошкентнинг сувини ичган чумчук Маккатиллодан қайтиб келади” деган гап сенларга мутлақо таалтуқли эмас! Чунки, биринчидан, сенлар чумчук эмассанлар, иккинчидан, Туркистон билан Тошовуз Маккаи Мукаррамадек араблар юрти эмас, ўзбекларнинг ўз юрти хисобланади! Чаласаводлардан қўпроқ билиб туриб сувни булғалашга суяги йўқ устаси фаранг ғаламис кимсалар бизга Туркистонни – Қозоғистонгагина, Тошовузни – Туркманистонгагина тегишли шаҳарлар деб уқтиришмоқчи бўлишади. Ҳатто Тошовузни “Тошовуз” деб изоҳлашади. Холбуки Рабгузий ҳазратлари туғилган “Работи ўғиз” “Рабғуз” бўлганидек, “Ташўғиз” бугунги кунга келиб “Тошовуз”га айланиб кетган. Қадимда икки буюк дарёмиз – Аму билан Сир ўртасидаги ўғизлар “Ичўғиз”, уларнинг ташқарисидаги ўғизлар эса, “Ташўғиз” деб аталган. Тошовуз шаҳри ташўғизларнинг бош қароргоҳи бўлган! Бу жаҳон айвонида икки буюк дарёмиз – Аму билан Сир ўзининг тарихий аҳамияти-ю қадимиyllигига кўра Тигр билан Евфрат дарёларидан зинхор қолишмайди, менинг шу бир гапимни доимо ёдларингда тутларинг, она қизларим! Ахир, бу икки дарё оралиғидаги ҳалқ ҳам қадимиyllикда ўша Тигр билан Евфрат дарёлари оралиғидаги ҳалқдан қолишмайди-да! Атилла ҳам, Билга ҳоқон ҳам, Соҳибқирон Амир Темур ҳам, Бобур ҳам, бошқа не бир жаҳонгирларимиз ҳам, суриштириб қаралса, айни шу бизнинг икки дарёмиз оралиғидан чиқиб, жаҳонда довруғ қозонган! Ана ўша жаҳонгирларни ҳам она – ўзбек онаси туққан! Ҳа, киройи ҳалқнинг киройи шоири “Алишерни алла айтиб ухлатган сен – она, Оғушида Бобур камолга етган сен – она!” сингари кўйма сатрларни бежиз ёзмаган! Араблар “Маворауннаҳр” деб атаган бу муқаддас замин – бизнинг жонажон Ўзбекистонимиз не бир улуғларга она бешик бўлганини, эҳ, сенлар яхшироқ билсаларинг эди, она қизларим!..

Носир, айниқса, бир гапни – қизларига, бир гапни – куёвларига қайта-қайта уқтируди. Қизларига айтдики, “Борган жойингда тошдек қотиб қол-да, туп қўйиб, палак ёз! Қуёвим билан, эрта бир кун Худо берса, набираларим билан меҳмон бўлиб келсанг – бош устига, лекин ёлғиз ўзинг шўппайиб қайтиб келишни хаёлингга ҳам келтирма! Ҳалқда “Чиққан қиз чиғириқдан ташқари” деган гап бор. Шу эсингда бўлсинки, куёвимнинг уйи – энди сенинг уйинг. Бутун фикри-зикринг ана шу янги уйни обод-файзли қилишга қаратилсин. Қайнота-қайноналарингнинг гапини икки қила кўрма, доим уларнинг хизматларида бўлиб, дуоларини ол! Сабрли бўл, бўлар-бўлмас гапларга араз-

хархаша қилиб, бу ерга қайтиб келиб юрма! Қизлик уйингга фақат мәҳмон сифатида келишинг мүмкин. Тушунгандирсан? Энди биз сингилларингнинг келажаги ҳақида бош қотирамиз. Илойим, яқин келажакда уларнинг ҳам баҳти сеникідек очилсин...” Куёвларига уқтириди, “Кўшгани билан қўша қариб, баҳтли бўлинглар! Кўз қорачиғим – суюкли қизимни сенга омонат топширияпман. Бир-бирларингга доимо меҳрибон ва ғамхўр бўлинглар. Олис йўлларинг – яқин ва бехатар бўлсин. Энди, гап бундай: ўз шароитларингга қаранглар, йўл олис, қизим уйимни соғиндим деса дарров етаклаб келавермагин, хўпми? Фарзандли бўлгунларингга қадар ўзларингни ниҳоятда эҳтиёт қилиб, бизларни кўргани келмасангизлар ҳам майли. Онаси билан ҳолимиз бўлса ўзимиз бориб кўрамиз, ё кейинчалик невараляримни етаклаб ўзларинг келасанлар, тушунарлими? Ўшангача Худо сенларга сабр-тоқат ато этсин!..”

Мана, ўшандан буён орадан ўн йилча вақт ўтди. Шу вақт мобайнида Санобар билан икковлон атиги бир маротаба Туркистон билан Тошовузга бориб келишди. Аввало қизлари билан невараалари, қолаверса, Туркистон-у Тошовузнинг кенглигини – кенг даштини кўриб, диллари бир яйради-бир яйради! Бир кўнгли “Энди нима бор ўша тор Тошкентда юрагинг ториқиб?! Қариган чоғингда бу кенгликда яйраб яшамайсанми, эй ҳаваскор қария!” деди. Лекин шаҳри азимдаги бир ота, бир афанди, бир элчи сифатида қўш елкасидан тоғдек босиб турган вазифаларидан воз кечиб бўладими?!..

Ўшандан кейин бутун диққатини уйидаги уч қизига қаратди, албатта. Ўша йилиёқ тўққизинчи синфни битирган учинчи қизини ҳам “Хайр учгача” дея политехникумнинг уч йиллик ўқишига жойлаштириди. Бу қизи опачаларидек тери тикувчилиги эмас, айнан газлама тикувчилиги бўлимида ўқиди!

Бирор йил яхшигина ўқиди ҳам! Тўғри, ўқишига ёлғиз қатнатди. Икки катта қизи ҳамиша бирга-бирга, бир-бирига эш, бир-бирига сирдош бўлиб юргувчи эди, бу қизи эса, ёлғиз!.. Устига устак, иккинчи йил ўқишининг бошлариданоқ бутун политехникумни ёппасига Янгиерга узум теришга олиб чиқишиди. Табиийки, Носир билан Санобар ўн олти яшар қизларидан кўнгиллари алағда бўлиб, бирор ҳафтадан кейиноқ кўргани бордилар. Кўрдиларки, қизлари Афандининг қизи бўлгач, табиатан меҳнаткаш-да, ҳар куни юз чеҳа үзум териб, бутун политехникумда энг илғор теримчи сифатида донг таратиб, қўш чеҳа қўлида, үзумзорда жавлон уриб юрибди! Гарчи эндингина суяги қотаётган ўн олти яшар қиз бундай оғир жисмоний меҳнатда чақилиб, бирон касалликни бехос орттириб олишидан қаттиқ хавотир олсалар-да, ота-она, умуман олганда, мамнун бўлдилар. Ким бўлишидан қатъи назар, одам боласи жисмоний тарбия машқларида сунъий равишда эмас, мана шундай жисмоний меҳнатда табиий равишда тоблангани маъқул! Лекин... кечқурун қизларнинг ётоқхоналарини, айни қизи ётган йиғма сўри олдидан ўтиб кириладиган каттакон дискотека хонасини, у ердаги йигит-қизлар аралаш-куралаш серкадек селкиллаб сакрашаётган олатасир майдонни, жамики талабаларга, нима деймиз энди, ўзига хос онабоши – бош-қош, бўлиб... турган эшиш... қўшнисининг олазарак авзойини кўриб, кўнгли бир шумликни сезгандек бўлди. Табиатан кўнгилни ҳам, оилани ҳам, бошқа не бир муқаддас

хилқатларни ҳам бутлаб-тузаш эмас, аксинча, бузиш-ёриш, вайрон қилиш иштиёқида юрган одам, оқкүнгилни куйдиришнинг амалини ана қиласман, мана қиласман деб турганга ўхшайдими?! Икки катта қизи шу политехникумда ўқиган даврда мана шу қўшни-домласи қизларини бутун гурухи билан икки кунлик тоғ сайрига боришга роса ундабди. Қизлари “тоғда ўзимизнинг дала боғимиз бор, ўшанга оилавий бормоқчимиз” деб узрини айтишибди. Лекин, кўп ўтмай бир машъум хабарни эшитиб, муз қотиб қолди. Қизларининг гапига қараганда, тоғдан тушиб келаётган икки автобус лик тўла курсдошлари аварияга учраб ҳалоқ бўлибди. Эмишки, автобуснинг тормози ишдан чиқибди, ҳайдовчиси эса сакраб тушиб қолганмиш. Ўшанда икки қизи мукаррар фожеадан омон қолганларига шукроналар қилиб, қизларини сафарга боришга унданған қўшнисига зимдан лаънатлар айтишганди... Қизини газлама тикувчилиги бўлимига қабул қилишдан кўзда тутилган мурод бир балога гирифтор қилиш эдими?! Бу аҳволда қош қўяман деб кўз чиқариш кимга нима учун керак?! Умуман, шу узум териш деган гап кутилмаганда қаёқдан чиқиб қолди ўзи?! Опачалари ўқиган пайтда бунақа гаплар йўқ эди-ку! Модомики, раҳбарият талабаларни ўқишдан қолдириб, уларни йифим-теримдек ҳайрли ишга – хашарга сафарбар қилаётган экан, қўйларнинг тақдирини бўрига топширгандек, уларнинг тақдирларини қўшнисига ўхшаган туллакларга эмас, ишончли одамларга топшириш керак-да!.. Ота-она ўйлашиб-кенгashiб, қизлари билан қизғин маслаҳатлашиб, охир-оқибат, нафақат узум йифим-теримидан, балки, умуман, политехникумда ўқишдан буткул воз кечиб қўя қолдилар. Кўй, оч корним – тинч қулогим! Бундай кўра-била туриб бошини хатарга тиққандан кўра, қизлари уй қизи бўлиб уйда ўтиргани, зарурат бўлганида, оналарига ёрдамлашгани минг карра яхшироқ эмасми?!

Санобарнинг қистови билан қизини ўқишдан бўшатиб олишга олди-ю, бироқ буёғига Носирнинг хавотири баттар кучайди. Кўлида на ҳунари, на маълумоти ҳақидаги хужжати – ҳеч вақси йўқ уй қизининг эрта бир кун бу шахри азимдаги тақдирни не кечади энди?!

Нима қилишини билмай боши қотиб шахри азимдаги бир катор қариндош-биродарларига маслаҳат солди. Уларнинг ичида узоқроқ, ёши улуғроқ, шаҳарнинг паст-баландини яхши тушунган қариндоши атайлаб уйига келиб гап берди: “Мен ўзимнинг шахсий тажрибамга таяниб айтаман, жиян! Қиз болани қанчалик ёшлигига тезроқ эрга бериб ташвишидан кутулсанг шунчалик яхши! Мана, менинг қўшним, данғиллама ҳовлиси, “Волга” машинаси бор! Отаси ҳам, ўғли ҳам Эски шаҳарда қассоблик қиласди. Яхши йигит! Истасанг, шу йигитнинг отасини совчи қилиб уйингга бошлаб келаман. Нима дейсан?..” Тўғриси, бу қариндошининг маслаҳатига ўша ўтмишдаги воқеадан сўнг ўта эҳтиёткорлик билан қарайди. Тошкентга келиб, энди ўқиб бошлаганида, анави мегажин бошини айлантирганди унинг! Ўшанда ҳам шу кўпни кўрган тошкентлик қариндошига маслаҳат солганида, у оғзидан бол томиб ўшани-ю оиласини мақтаганди. Унинг маслаҳатига кириб, ҳаётида катта хатога йўл қўйганди ўшандада. Кейинчалик, ўша туғмас мегажиндан базур қочиб қутулганди. Қариндошига мен бир ўйлаб, қизимнинг ўзи-ю онаси билан маслаҳатлашиб кўрай деди-да, табиийки, зимдан ўша бўлажак қудасининг таг-

туги, ахвол-рухиясими сўраб-суриштириди. Маълум бўлдики, ўзи бир пайтлар Санобарни эндинга Тошкентга олиб келганида ижарада турган “дом” эгасининг туғишидан укаси экан! Отанинг ҳам, боланинг ҳам Кўйлиқдаги бозордан қўй сотиб олиб, уни сўйиб, гўштини Чорсу бозорида сотишдан бошқа хунари йўқ экан! Табиийки, на унисида, на бунисида олий маълумот тугул ўрта маҳсус маълумот ҳам йўқ! Икки оми бу шахри азимнинг қоқ марказида ўз хаққи-хуқуқини қандай химоя қилиб яшайди-ю нонини қандай топиб ейди эртага?! Қолаверса, эр-хотин ўртасида салгина гап айланса, “Сен кимнинг уйидан ижарадан чиққан эдинг ўзи, биласанми, ё эслатиб қўяйми?” қабилидаги савол кўндаланг қўйилиши мумкин! Энг муҳими – “Кабутар бо кабутар, зоф бо зоф” деганлар! Касби-кори қассоблик бўлганидан кейин, одам боласига ҳам “Шу нечи кило гўшт қилар экан?” деган савол билан қарashi эҳтимолдан ҳоли эмас! Опачаларидек тили тилига тушадиган тенги топилиб қолар бу қизига ҳам, ўшанга қадар шошилмаслик керак! Энди нима қилса бўлади?!

Ўйлай-ўйлай, тез орада ахийри энг тўғри йўлни топди: тўртинчи қизи ҳам тўққизинчи синфни битирган заҳоти иккаласини бирга олиб бориб, энди политехникумга эмас, икки йиллик тикувчилик билим юргига ўқишига киритди! Тўғри, катта қизи икки йиллик умрини беҳуда елга совурди, лекин, начора, энди ҳечдан кўра кечи яхши! Бир қадар енгил нафас олди: ана, худди опачаларидек, бир-бирига ҳамроҳ бўлиб ўқийверишиди бу қизлари ҳам!

Ўғли уммон ортидаги қитъадан ҳали қайтиб келмаган. Ўзи икки эмас, ҳарна пул бўлса деган илинжда уч ишхонада тиним билмас асаларидек муттасил ҳаракатда. Носир афандининг зиммасида битта-иккита эмас, етти жоннинг ташвиши!.. Кўпдан-кўп муаммоларнинг битта ечими, масалан, шундай: асосий ишхонасидан ойига битта “аҳоли” чиптасини олади-да, дарров бир дўкончадаги опахонидан ўша битта “аҳоли”ни иккита “ўқувчи” чиптасига айрибош қиласи. Қарабсизки, икки қизи бир ой мобайнида автобусда баҳузур ўқишига бориб келади, ўзи эса, марказда жойлашган уч ишхонаси орасида поин-пиёда!.. Шундай қилиб десангиз, Худога минг қатла шукур, икки йилда иккала қизи бир-бирига эш, бир-бирига суюнчиқ, бир-бирига кўмакдош бўлгани ҳолда бараварига шунақанги қўли гул чевар тикувчи бўлишдики, улар тиккан бежирим кийим-кечакларга қараб туриб ҳавасингиз келади! Қизларининг тиришқоқлиги-ю тикувчилик маҳоратига наинки ота-оналари, ҳаттоқи ўқитувчилари ҳам қойил қолиб, ҳавас билан гапиришиди десангиз. Ўқиши ниҳоясига етиш арафасида ҳар икки қизи ишга-ю олий ўқув юргига ўқишига киришига катта имтиёз берадиган қизил диплом олажакларини айтиб кела бошлишди. Ўзларининг эмас, ўқитувчилари билан курсдошларининг фикри экан бу! Бироқ кунлардан бир қуни ҳар иккиси хўнг-хўнг йиғлаб келишди-да, мутлақо қутилмаган гапларни айтишди: “Қизил дипломни оталари бойвачча қизлар олиб, биз иккаламизга оддийсини беришармиш энди!” Бундай ўтакетган ноҳақликни кўриб-билиб турган ҳақгўй афанди – дасти қисқа ота нима қилсин?! Отаси қилган ишни қилишдан ўзга не чора бор?!

Табиийки, қиличини эмас, ҳақиқий афандидек тилини қайраб бориб, билим юргининг директори билан очиқчасига гаплашди. Ўзидан беш-олти ёш кичик, истараси иссиққина аёл экан, Носир-афандининг куйиб-ёниб айтган арзи

холини жон қулоги билан эшитиб ўтириди-ўтириди-да (маълум бўлишича, ўзини бир пайтлар Элшунослик институтига ишга қабул қилган ажойиб устозининг туғишиган жияни экан!), одам боласининг кўнглини тоғдек ўстирадиган гап қилди: “Эътиборингиз учун, менинг отам ҳам худди сизга ўхшаган ҳақиқий афанди бўлган, афанди ака! – деди Носирдан ҳам қаттиқроқ қизишиб-ҳаяжонланиб. – Ўз пайтида отам ҳам менинг ҳаққи-хукуқимни худди сиздек жон-жаҳди билан ҳимоя қилган эди! Шунинг учун ҳам мен бу ерда ноҳақликка йўл қўяман деб эмас, аксинча, чек қўяман деб ўтирибман! Хотиржам бўлингки, қизларингиз ўзларининг қонуний ҳаққини олишади, афанди ака, уларнинг қонуний ҳаққи-хукуқига ҳеч бир дасти узун пулдор кўз олайтиrolмайди!..”

Шундай қилиб, бу икки қизининг ҳам, Худога шукур, мустакил ҳаётга дастлабки қадамлари қутлуғ бўлди! Энди, насиб қилса, қизларининг нафақат ишлаш, балки ўқиш бобидаги йўллари ҳам кўнгилдагидек очилиб кетса! Катталари олий маълумотли бўлолмади, афсус, лекин энди бу қизлари бўлишлари керак!

Қизларини шундокқина ёnlаридағи модалар уйи – ателега ишга жойлаш у қадар қийин бўлмади. Лекин ўқишига жойлаш!.. Ҳозир ўйлаб қараса, бу борада анча-мунча ғаройиботлар-у ҳангомаларга жонли гувоҳ бўлди! Уларнинг қай бирини эслайверасан киши!

Мана, ўша хотираларидан бир шингили!

Тез орада маълум бўлдики, билим юртидағи икки йиллик ўқиш ўрта маълумот эмас – тўлиқсиз ўрта маълумот берар экан, холос! Шунинг учун ҳам ўқиш уч йил эмас, икки йил экан! Бинобарин, бу “қизил диплом” билан ишлаш мумкин, бироқ ўқиши давом эттириш мумкин эмас экан! Олий маълумотли бўлиш учун эса, аввало тўлиқсиз ўрта маълумотни тўлдириб, ўрта маълумотга айлантириш керак экан! Қандай қилиб? Суриштириб билса, шахри азимдаги қачонлардир ўзи ишлаган бир таянч мактабда икки ойлик “экстернат”, яъни, “ташқи, жадаллаштирилган ўқиш” бор экан! Ана ўшанда кириш имтиҳонларига қадар бир-икки ой ичидаги маълумотни тўлиқлаштириб улгуриш мумкин экан! Иш ўнгидан келаман деса келаверар экан, ўша маҳсус ўқишининг мутасаддиси... буни қарангки, “Фарида” деган ўзи ўттиз йилча аввал айни ўша мактабдаги бешинчи синфда ўқитган собиқ ўқувчиси экан! “Хотиржам бўлаверинг, устоз, қизларингиз тез орада ўрта маълумотга эга бўлади!” дея уни қизгин кузатиб қолиб, икки ойлик ўқиш ниҳоясида... Ё фалак, ўша бешинчи синфдаги ўн икки яшар қизалоққа билим беришдан бошқа қандай ёмонлик қилган экан ўзи, ҳар икки қизини имтиҳонда бараварига йиқитса бўладими! Нима бало, яхшиликка ёмонликми бу, ё аллакимларнинг топшириғини бажаришга мажбур бўлдими?! Энди ўзининг собиқ ўқувчиси, тағин денг, аёл киши билан ҳақ-хукуқ талашиб пачакилашиши қолувди! Тўппа-тўғри шаҳар ҳалқ таълими бошқармаси бошлиғининг қабулига кириб борди. Ўзини таништириди. Ана ундан кейин бошлиқнинг олдига шундай саволларни кўндаланг қўйди: “Бу кенг дунёда Афанди ҳам, унинг ўғил-қизлари ҳам яшаса майлими, ука?! “Афандининг ўғил-қизлари ўрта маълумотга ҳам, олий маълумотга ҳам эга бўлмасин!” деган кўрсатма олмагандирсизлар, ҳар қалай?! Агар шу икки ўртага гараз аралашмаган бўлса, аввалги ўқишиларини қизил дипломга тугаллаган иккала

қизим имтиҳонда бараварига йиқиладими, хўш, ўзингиз айтинг?! Наҳот икки қизим икки ой астойдил ўқиб, ақалли биттаси имтиҳонда ниҳояти учга жавоб беролмаган бўлса?! Менинг шу имтиҳон саволимга тӯғри жавоб бера оладиган одамни қаердан қидирай энди: ўша таянч мактабданми, бошқармангизданми, ё ўзим ўттиз йил аввал ишлаган Халқ таълими вазирлигиданми?!” Уволи не керак, шаҳар халқ таълими бошқармасининг бошлиғи ўша мактабга қўнгироқ қилиб, директорга Носир-афандининг саволларини оқизмай-томизмай шундокқина оширди. Натижа шу бўлдики, ҳар икки қизи имтиҳонларни қайта топширди. Буни қарангки, энди ҳар иккиси қониқарли баҳо олди. Шундай қилиб, ҳар иккиси ўрта маълумотга эга эканини кўзларга аён кўрсатувчи расмий ҳужжатга, ниҳоят, эга бўлди.

Қўлларида – шу ва бошқа тегишли ҳужжатлар, икки ёнида – икки қизи, тўппа-тӯғри педагогика институтига йўл олдилар. Қизлари билан қизғин маслаҳатлашиб, ҳужжатларни касб таълими факултетига топширдилар. Шу ерда яна бир ҳолатдан Носирнинг кўкси тоғдек юксалиб, боши кўкка етгудек бўлди. Институт проректори, буни қарангки, ўзи яхши танийдиган-биладиган ҳамюорт акахонларидан бири экан! Майли, бу акахони афандига ёрдам бераман деб ноҳақликка йўл қўйиб, қонунга хилоф иш қилмасин, ақалли ҳақиқатнинг юзига оёқ қўймай, одам боласига оддийгина хайриҳоҳлик билан холис-беғараз қараса, шунинг ўзи бас-да! Ҳа деган туюга мадад-да! Туядек узок йўл босиб, ортмоқланиб келаётган меҳнаткашга “Ҳа, яша, азамат!” деган гап, салгина далда кифоя-да!

Носир икки қизини етаклаб пединститутнинг касб таълими факултетига икки йил мобайнида зув қатнади. Иккинчи йилнинг ҳал қилувчи лаҳзаларида институт ҳовлисида ректор ва бошқа раҳбарлар қуршовида ўтирган ўша проректор ҳамюрти уни имлаб ёнига чакирди. Югургилаб борса, ҳамюрти уни атрофидагиларга таништириди: “Мана, менинг ҳамюртим Носир афанди! Икки йилдан бўён икки қизини етаклаб ўқишига киритаман деб овора бўлиб юрибди! Билмадим, бу йил ҳам мурод-мақсадига етадими, ё етолмай доғда қоладими!..”

Авзоридан-у гап-сўзнинг оҳангидан ўзингиз ҳам яхшигина тушуниб турган бўлсангиз керак, ўша йили ҳам Носир-афанди икки қизидан ақалли биттасини ўқишига киритолмади! Афтидан, кимлардир кириб ўқигани қўймади, киритишини паққос истамади ҳам! Кейинчалик икки йиллик овора-сарсонликларнинг сабаб ва оқибатлари ҳусусида ўйлай-ўйлай, Носир-афанди яна шунга узил-кесил амин бўлдики, ўзининг ишонувчанлиги-ю оққўнгиллиги, одам боласининг ичидаги оласини кўрмаслиги-билмаслиги, анойилигига, дарҳақиқат, тараф йўқ экан! Жумладан, ўша проректор ҳамюртининг тажрибали ўқитувчилиги, катта олимлиги ва бошқа шунга ўхшаш жиҳатларини яхши билар экан-у, лекин... бир оддийгина ҳақиқатни билмаган, бундай бўлиб чиқишини мутлақо хаёлига келтирмаган экан: у Ўроқбой ҳосилотнинг, демакки, Абдуманнопнинг яқин қариндошларидан бири экан! Ўшанда Носирнинг ўзига-ю атрофидаги мардумга “Мен бу афандининг қизларини ўқишига киритмайман, мана, кўриб-билиб-эшитиб қўйингизлар!” деган гапни ҳаммага ошкора айтган экан, аслида!

Лекин бу кенг оламда не бир устаси фаранг йўлтўсарлар “Йўлларига чим босиб ўтказгани қўймайман!” дея нечоғли ошкора-ю зимдан тўсқинлик қилмасинлар, барибир, интилганга толе ёр экан! Учинчи йили “Икки қизимга қаерда қандай қилиб олий маълумотга эга бўлиш йўлларини очиб бериш мумкин экан-а?!” дея қаттиқ бош қотириб юрган кунларидан бирида ногоҳ маълум бўлдики, куни кечагина санъат институти қоқ иккига ажралиб, бир қисми “Миллий рассомлик ва дизайн” институтига айлантирилибди! Устига устак, бу институт бир пайтлар ўғил-қизлари ўқиган ўрта мактабнинг шундоққина ёнидаги тўрт қаватли бинога кўчиб келибди! Буни қарангки, ўзи билан қизлари уч алмашиниб бориладиган олислардан баҳтларини қидириб, аллақандай Абдуманнопнинг хеш-ақрабосига юзини солиб, қалака бўлиб юрганида... ана ўша баҳт эшиги уйларининг шундоққина ёнида-ёнбошида ланг очиб қўйилган экан!.. Қудрати чексиз Яратганинг “Ол, қулим!” дегани шу эмасми?! Дарҳақиқат, “Оламан деган қулидан тортиб олар қўлидан, Бераман деган қулига чиқариб қўяр йўлига” деганлари нақадар ҳақ-рост гап экан! Қолаверса, ота-боболаримиз “Худонинг ердаги сояси” дея таърифлаган хукмдорнинг, бугунги атамалар билан айтганда, мамлакатимиз Президенти, Юортбошимизнинг, гўёки айнан Носир-афандининг ўғил-қизлари учун, уларнинг ёруғ келажагини ўйлаб, айнан “Умид” (ҳозирги “Истеъод”) жамғармасини ташкил этиб, “Миллий рассомлик ва дизайн” институтини таъсис этгани... ёш авлод учун чинакамига оталарча ғамхўрлик-мехрибонлик бундан ортиқ бўладими?!.

Худди ёлғиз ўғли “Умид” жамғармасининг дастлабки қалдирғочларидан бири бўлганидек, ўша йилнинг ўзидаёқ – бундан саккиз йил аввал – ҳар икки қизи Камолиддин Беҳзод номидаги институтнинг дастлабки талabalariга айланишди. Ўша энг баҳтли-саодатли кунлардан бирини уч қизи билан Санобар бешовлон, ўзига хос оиласвий байрам сифатида қизғин нишонладилар. Ҳатто ўз қувончлари-ю хушхабарларини телефон орқали уммон ортидаги қитъага ҳам йўлладилар. Айни чоғда қизғин муҳокама қилдилар. Муҳокама якунида Дилафрўз қизидан ўйлаб қараган одамга анчагина жўяли бир таклиф чиқди: “Акам-ку, давлат грантини қўлга киритгани учун Америкадек мамлакатда теппа-текин ўқияпти. Лекин опам икковимиз бу ерда бараварига тўлов шартномаси асосида ўқишимиз... ҳаммамизга оғирлик қилиши аниқ! Шунинг учун мен ҳозирча ўз ихтиёрим билан ўқишдан воз кечиб тураман! Майли, опачам ўқий қолсин, мен унинг шартнома пулини қийналмай тўлашида қўмаклашай!”

Носир бу гапни танасига ўйлаб кўриб, оддийгина бир ҳақиқатга ич-ичдан икрор бўлди-да, юраги қаттиқ тўлиқди: “Бундай фидойиликни фақатгина киройи афандининг киройи қизи қила олади! Очиғи, бундай саҳийликка бағрикенгликка рус ва ё корейсдек бошқа бир ҳалққа мансуб қиз қодирми экан? Яша, барака топ, афандининг қизи!” Айтиш керак, айниқса, шу тўртинчи қизининг босган ҳар бир қадами ҳамиша ўта кутлув келган эди, ўйлаб қаралса! Бир пайтлар – Юнусободдаги икки хонали кооператив уйда яшар эканлар, туар жойларини кенгайтираётганларида, туғилиш арафасида турган шу қизининг шарофати билан шахри азим марказидаги манови олиймақом бинодан

уч хона эмас, тўрт хонали уйга, умуман, туарар жойларини кенгайтириш имкониятига эга бўлишган эди! Дарҳақиқат, “Кенгга – кенг дунё” деган гапни кўпни кўрган ота-боболаримиз билиб айтишган! Юракни кенгроқ қилиб астайдил интилган одамга бу дунё ўзининг кенгликларини бири-кетин очаверар экан...

Носир икки қизининг ўқиши-у ишларига оқ фотиха берар экан, шундай тилак қилди: “Илойим, ўқиши-у ишларингиз ҳайрли бўлсин! Ҳамиша бир-билингизга мана шундай елкадош-маслакдош бўлинглар! Аслида, бирингиз ўқиб, бирингиз ишлашингиз ҳар жиҳатдан маъқул иш бўлди. Сабаби, сизларда назария билан амалиётни бирлаштириш имконияти бўлиб, бир-билингизни тўлдирасизлар. Қарабсизки, ҳар иккингиз ҳам олий маълумотли, ҳам юқори малакали мутахассис бўлиб турибсиз-да! Худо ҳоҳласа, келажакда ҳам бирга ишлаб, бирга хусусий тикувчилик корхонасини, ундан сўнг, тикувчилик концернини очишингиз мумкин. Ахир, ўзингиз ҳам яхши биласиз, дунёга машҳур “Долче-Габбано”, “Келвин-Клайн” ва бошқа моделер-дизайнерлар ҳам ўзаро ҳамкорлик қилиб шундай жаҳоншумул довруғ қозонишган. Интилганга толе ер, сизларга ҳам ана шундай тақдир насиб қилсин! Сирасини айтганда, сўзана, атлас ва бошқа кўплаб мато ва кийим-кечакларни яратган ўзбек эли қадимдан бутун дунё маданиятига ўз ҳиссасини қўшиб келган. Японларнинг “кимоно”си (киймана, киядиган нарса), инглизларнинг “клоук”и (кўйлак), испанларнинг “пончо”си (ёпинчик, чопон), арабларнинг “бурқа”си (бурковчи кийим), русларнинг “штани”си (иштон) билан “косинка”си (кесилган қийикча, рўмол), кўпгина халқлардаги “шляпа”си (асли “қалпоқ” сўзидан) ва бошқа кийимларнинг номлари ёқ айтиб турибди-ку, ахир. Эҳтимол, ҳиндларнинг “сари”си, русларнинг “сарафан”и билан “шарф”и, форс-тожикча сўз “рўмол”нинг ўзаги “ўрамоқ”дир. Балки, русларнинг “куртка”си билан “халат”и “курутқи” билан “хўлитқи” деган қадим туркий сўзлардан олингандир. Буни энди сизлар аниқлайсизлар. Бундан ташқари, ўзинглар кўриб турибсизлар, кийиниши борасида “ғарб маданияти” деган оқим “шарқ маданияти”га ўз таъсири-ю ҳукмини ўтказиб бошлади. Натижада, анча-мунча ёш-у қари дид-фаросат, шарм-ҳаё, одоб-аҳлоқ тушунчаларини четга суриб, кўр-кўронга тақлид қилишга тушиб кетяпти. Ҳа деса, қулай, замонавий, соғлиққа фойдали, чидамли ва ҳоказо важлар келтиришади. Қани эътиroz билдириб кўринг-чи, сизни қолоқликда айблайди. Ахир, хотин-қизларнинг ярим-яланғоч юришини қулай, замонавий, соғлиққа фойдали деб бўладими, ахир? Африкадаги ибтидоий замонда яшаётган баъзи қабила вакилларига ўхшайди-ку улар? Ҳозирги табиат ўзгаришлари-ю нурланишнинг кучайиши шундок ҳам аёлларнинг нозик организмига акс таъсир қилмайдими? Буни шифокор олимлар ҳам, илоҳий китоблар ҳам тасдиқлаб турибди-ку! Баъзи бир ғарбликларнинг “ўранган аёл – эрксиз аёл” деган ақидани баралла овоза қилишлари – ё ўтакетган билимсизлик, ё ёвуз мақсадларни кўзланган тадбир. Ахир, аёл киши авваламбор ўз танижисмини ташқи хавфлардан асраб-авайлаши, қолаверса, уй-жойини, эри ва болаларини қўргаб-муҳофаза қилиши керак-да!.. Хуллас, қизларим, сизларнинг, ва умуман шу соҳа вакилларининг бирламчи қиладиган иши бу масалага

чуқурроқ, ҳар томонлама илмий ёндошиб, ҳозирги замонга ҳамда ўзлигимизга-
инсонийликка мос кийим-кечак яратишдан иборат...”

Бешинчи боб. Афандининг ўғли

- Қани, тушликка чиқинг энди, адаси! Ҳадеб ёзаверадими одам! Қирқ йил
тўхтовсиз ёзиб, шаҳар олиб беролмадингиз, энди олиб берармидингиз?!

Носир кейинги йилларда кўп эшитган бундай кесатик-қочирим гапларга
жавобан одатдагидек кулиб, “Хўп, танқидчи хотин, хўп! Сени қишлоқдан
шаҳарга олиб келганим ҳисобмасми?” деди-да, компьютерни ўчирди. Очифини
айтганда, чинакам олим учун бу оламда ҳеч бир иш ўз фикрларини ёзиш
баҳтига етмайди! Шунинг учун ҳам, ёшдир-қаридир, агар хоҳиши-ю шароити
яхши бўлса, чинакам элшунос олим, албатта, ёзаверади-да! Кўп йиллар
мобайнida мияда пишиб етилган фикрлар қуилиб келиб турса, уларни пешма-
пеш ёзиб тугатолмай турса, бунинг гаштига нима етсин?! Устига устак, мана,
энди, замоннинг шарофати билан, компьютерда ёзиш гаштини, бу ишнинг
қанчалик роҳатлигини айтмайсизми! Илгаригидек қаламни сиёҳдонга ботириш
ва ё ёзув машинкасини қўлда бошқариш асносида алаҳсиб, фикрдан
чалғишлиарга ҳожат йўқ!. Ҳа, чинакам олим учун ростдан ҳам жоннинг ҳузури
мана шу ёзиш, айниқса, компьютерда ёзиш! Йиллаб бир жумла ёзмаган, ёзадиган
фикрининг ўзи ҳам қолмаган, фикрлаши қотиб қолган, хуллас, кирой олимлик
баҳтидан амалда аллақачон мосуво бўлган **сохта** элшуносларни кўп кўрди у!
Шунинг учун ҳам улар ўзини қўйгани жой тополмай, тўхтовсиз ёзиб турган
сергайрат-сермаҳсулни кўролмай, “Нега мен ёзолмайман, у эса теша тегмаган,
янги фикрларни пешма-пеш ёзиб ташлайверади?” дея жиғибийрони чиқади! Шу
кеча-кундузда ҳам бундай ўзи бўлолмайдиган, бўлганни кўролмайдиганларнинг
кўпини кўриб юрибди! Уларнинг қитмирликларига алаҳсиб қолмай, қирқ йил
мобайнida ёзганларини тўплаб-тахлаб, ёзиш ишларини ғолибона якунга омон-
эсон етказиб олса, ўзи учун баҳтнинг каттаси мана шу бўлар эди! Демак, насиб
қилса, тушлиқдан кейин шиддат билан ёзишни давом эттиради!..

Учовлон жимгина тушлик қилиб бўлиб, чойхўрликка ўтишгач, одатдагидек, Санобар тағин билса ҳазил, билмаса чин деб зорланишини бошлади:

- Қизлар иш-у ўқишида, келин бўлса йўқ! Дам олиш кунлари ҳам уйнинг бутун иши битта ўзимга қолиб кетяпти! Билмадим, қачонгача чидар эканман! Ўзим қош-қобоғига, ейиш-ичиши-ю кийинишига қарайдиган ёзувчи битта эди, мана, кейинги йилларда иккита бўлди! Бир уйга иккита ёзувчи кўплик қилмасмикан?! Сен ҳам ўзингнинг қош-қобоғингга қараб ўтирадиган келинни тезроқ олиб кела қолсанг-чи энди, ўғлим!..

Хўжамурод бир Носирга, бир Санобарга кулимсиб қаради:

- Яна озгина сабр қилинг, онажон! Кўпи кетиб ози қолди!

Санобарнинг тағин хуноби ошди:

- Қачонгача сабр қиласман?! Бўладиган иш тезроқ бўлгани яхши. Ҳадеб пайсалга солаверишнинг ҳосияти йўқ.

- Энди, сиз ҳам мени тушунинг, ойи. Мен аспирантура билан илмий ишимни тугатиб олай. Унгача сиз анови икки синглимдан ақалли яна биттасини узатинг! Ана ундан кейин!.. Ана ўшангача...

- Сингилларингни узатиш ўз йўли билан бўлаверади. Қизларни узатиш бизнинг ихтиёrimизда эмас. “Тенги чиқса текин бер” дейишган. Худо ҳоҳласа, тенги чиққан заҳоти қўш қўллаб узатамиз. Лекин сени уйлантириш – бизнинг ихтиёrimизда. Сен ҳар хил баҳоналар қиласман тезроқ уйланавер-да! Мана кўрасан, тўй тўйга уланиб кетади. Қолаверса, бу уйга келадиган келин ҳам, унинг ота-онаси ҳам қизларни тезроқ узатишга ўзлари учуноқ кўмаклашиб юборишади, мана мени айтди дерсан, ўғлим!

Хўжамурод жиддий тортиб надомат билан бош чайқади:

- Шубҳам бор, ойи! Бу иш сиз ўйлаганчалик осон эмас! Қолаверса, данғиллама ҳовли эмас, “дом” шароитида, тасаввур қилингки, келин келди-да, ўзи тенги, балки ўзидан ҳам каттароқ икки қизни – битта эмас, иккита қайинсинглисини кўрди! Уларнинг муомаласи, муросаси қандай бўлади? Биз ёзолмасдан, сиз ҳазил-ҳузул қиломасдан, ҳаммамизнинг бошимиз қотиб тентираб қолишимиз мумкин-ку! Бир ғалвани бошламасдан бўладиган ишларни қилиб олайлик-да! Ахир, ўзингиз ҳам яхши биласиз-ку шаҳар шароитида қиз узатиш анча муаммо. Шунинг учун, ўйлашимча, ё аввал синглимни узатиб, сўнг мен уйланаман, ё қайчи қуда бўлиш йўлини қидириш керак...

- Ҳой, хўжажон, сиз ҳам у-бу нарса денг манави доно ўғлингизга. Орамизда ким ўзи элшунос? Ҳа, биз боши қотган сартларга тушунтиринг-да бундоқ: эл-юрт нима қиляпти, замона зайлар қандай? Бу дейман, ўғлингиз ҳалиям чет эл ҳавоси билан юрибди. У ёқларда ёшлар турмуш қуришга шошилмас экан-ку...

Носир нима дейишни билмай ўлланиб қолди. Нима десин? Афандининг жавобини қилсинми? Бир куни икки киши қози Афандининг олдига даъво билан келибди. Афанди ҳар иккисининг шикоятини эшишиб, бирига “Сен ҳақсан”, иккинчисига ҳам “Сен ҳақсан” дебди. Буни эшифтган Афандининг хотини “Бу қанақаси, ахир, бир-бирига зид гапларни айтишяпти-ку, қандай

қилиб ҳар иккиси ҳақ бўлади?” деб ҳайрон бўлганида Афанди хотинига “Сен ҳам ҳақсан” дебди.

- Азизларим! Ҳар иккингиз ҳам маълум маънода ҳақсиз. Умр савдоси жуда нозик ва мушкул масала. Тўғри айтдинг, онаси, кўп қатори, эл нима қилса, шуни қилишимиз керак. Ахир, исломда ҳам имконияти бўлса тезроқ турмуш қуришга даъват этилади. Модомики, ўғил-қизимиз бўй етиб, қалин-сепи тайёр экан, ўғилни уйлантириб, қизни узатишни баравар ўйлашимиз керак. Шунинг учун, ўйлашимча, ўғилнинг қайчи қуда ҳақидаги таклифи жўялига ўхшайди...

Ота-ўғил дам олиш қунлари одатланиб қолганидек тушликдан кейин ҳам ҳазми таом, ҳам маданий ҳордиқ, ҳам ақлни чархлаш маъносида бир муддат шахмат сурдилар. Шу асно Хўжамурод Носирга мамнун қаради:

- Анови “Она тили ва адабиёт” мақоламни, бугун, менимча, ёзиб тутатдим. Кўрасизми?..

- Албатта-да-е! – Носир азбаройи ҳаяжонланганидан шахмат доналарини бир қўлида сидириб ўрнидан турди: – Қани, кўрайлик-чи!

Ота-бона ўғлининг ишхонасига кириб, “ноутбук”ка кўз тикдилар. Ишқилиб, охири баҳайр бўлсин, хисоб-китобга, яъни, математикликка ихтисослашган ўғли қўшимча равишда иқтисодни ўрганди. Ундан элшуносликка, кейин таржимага, мана, энди тилшунослик билан адабиётшуносликка ўтиб турибди! “Тил билсанг эл биласан” деб бежизга айтишмайди. Икки-уч тилларни яхши билган киши ўз-ўзидан бу тилларни она тилиси билан қиёслаши табиий. Ҳар бир соҳада бўлгани каби тилшунослик билан адабиётда ҳам ўзига хос меъёр, вазн, ҳажм, комбинация ва ҳоказо хисоб-китоблар мавжуд, ахир! Ўғли биздаги математик лингвистика соҳасининг ривожига ҳисса қўша олса, жуда гўзал иш бўлади-ку! Ҳар соҳадан бир шингил бўлиб қолмай, бугунги қунда ҳар бири анчагина мураккаблашган, қолаверса, бир-бирларидан олислashiб кетган турли соҳаларнинг бошини қовуштириш, лекин қалаванинг учини йўқотиб қўймаслик, буюк аллома боболаримиздек, комусий билим соҳиби бўлиш... мумкинми экан шу кеча-кундузда ҳам?!. Ваҳоланки, чинакам олим бўламан деган киши фақат бир соҳадаги билим билан чекланиб қолмаслиги керак. Қадимда Форобий, Беруний, Ибн Сино каби алломаларимизнинг ўнлаб-юзлаб соҳаларни мукаммал билганларини айтмасак ҳам, яқин ўтмишдаги шахсларни, масалан атоқли ёзувчи Ойбекнинг асли мутахассислиги математика билан иқтисодиёт бўлгани ё Ўзбекистон Фанлар академиясининг биринчи раҳбари, математик олим Қори Ниёзий бир қатор адабий ва тарихий-илмий асарлар ёзганлиги ўзига хос кўрсаткич!..

Мақолани биргаликда кўриб, тегишли маслаҳатларини берди-да, ўғлини хонасида қолдириб, ўз хонасига келди. Қарийб ўн йилдан буён энг қадрдон, дилкаш-у дилобар ҳамсуҳбатига айланиб қолган компьютерга кўз тикди.

Ҳа, у Худога минг қатла шукур қилса арзийдики, ёлғиз ўғлининг бўйи бўйидан, ўйи ўйидан ўзиб боряпти! Элшунос сифатида бир оддийгина ҳақиқатни жуда яхши билади у: таниқли элшунос олимнинг ўғли ҳам элшунос олим бўлиб, ўз отасидан амалда ўзиб чиқиши... ниҳоятда истисно ҳол, қарийб мумкин эмас! Элшунослик фанида ҳам худди адабиётдагидек! Масалан, минг йиллик ўзбек адабиёти тарихини олиб қарасангиз, якка-ю ягона истисно ҳол –

Ҳазрати Султони орифин Аҳмад Яссавийнинг зурёдларидан бири Шайхзода Отойигина! Бундан бошқа бирон шоирнинг бирон зурёди ота-боболарига муносиб шоир бўлолган эмас! Ўтган асрдаги юз йиллик адабиётда эса, якка-ю ягона истисно ҳол – “Расво” тахаллуси билан ғазаллар битган машхур шоир Сулеймонқул бazzознинг ўғли Абдулҳамид Чўлпон хисобланади! Ўзбек адабиёти оламида Чўлпондан бошқа отадан ўзган ўғил йўқ! “Бўлиши ҳам амримахол!” дейиш мумкин! Адабиётимизда ота-бала Дюомалар билан ака-ука Гриммлар, афсуски, йўқ-да! Мирхонд билан Хондамир эса, беш асрлик олисда қолган тарихчи олимлар! Қарийб бир аср мобайнида адабиёт оламида отанинг ишини давом эттириш бобида не бир уринишлар бўлмади эмас – бўлди! Масалан, Абдулла Қодирийнинг ўғли Ҳабибулла Қодирий отаси ҳақида хотира билан ҳужжатли қисса ёзишдан нари ўтолмади... Бугунги кунда ҳам бўлиб турибди! Лекин, афсуски, бу уринишлардан ҳалигача кутилган натижа чиққани йўқ! Не бир ота-ўғил ёзувчиларга қараб туриб ўйлайсизки, отанинг ёзувчилиги қаёқда-ю ўғилнинг ёзувчилиги қаёқда! Осмон билан ерча фарқ бор! Бири оташин ишқ, бири шунчаки ҳою-ҳавас! Худди шундай, қани, қай бир таниқли элшунос олимнинг ўғли отасидан зўрроқ элшунос олим бўлиб чиққан?! Бўлиши мумкинми ўзи шунақаси?!. Шоядки шундай бўлса! Бўла олса! Атрофидаги ўзи яхшигина биладиган, ўзи бўлолмайдиган, бўлганни кўролмайдиган элшунослар шундай бўлишига монелик килишмаса! Ҳай, қайдам-ов! “Отаси-ку, бўлари бўлди, энди ўғлига навбат!” дея ўзининг бошида айлантирилган тегирмontoшларини ўғлининг бошида айлантириб бошламайдиларми?! “Отасига базўр чираб юрганимизда, энди ўғлига мутлақо чираб бўлмайди!” қабилидаги хаёлларга бориб қолишлари ҳам эҳтимолдан ҳоли эмас! Ундан кўра ўғли ўзининг математикаси билан иқтисодиёти уммонларига чуқурроқ шўнғигани минг карра маъқулроқ, муҳими – бехавотирроқ эмасми?! Айниқса, тил-адабиёт оламида шунақангни тили билан жағига таяниб қолган, гап сотишига суюги йўқ учар корчалонлар борки, уларнинг дастидан ўғли эрта бир кун қаёққа кочиб қутулишни билмай қолмайдими, ишқилиб?!

Ё фалак! Бугунги кунда, дейлик, ўрта мактабларда, ҳаттоқи бошланғич синфларда мантиқ ва одобнома (этика) фани асосларини ўрганиш мумкинлигига ақлимиз бовар қилмайдиган бўлиб қолган! Ўтган мустабид тузумдаги мисли кўрилмаган мантиқсизликларнинг туб илдизи айнан мана шунга бориб тақалса ажаб эмас! Холбуки минг йил мобайнида, айниқса, аллома боболаримиз замонида аввало мантиқ фани болаликдан бошлаб ўрганилган-да, одамнинг кейинги бутун ҳаёти ана ўша теран мантиқ асосига қурилган!.. Буюк мутафаккиримиз Алишер Навоий ҳазратларининг болалик кезларидаёқ Фаридиддин Атторнинг “Мантиқ ут тайр” фалсафий достонини ўқиб тушунибгина қолмай, тўлалигича ёд олгани, аслида, истисно ҳол эмас, аксинча, муайян қонуниятнинг яққол зухур кўрсатиши эди-ку! Аксарият бўлажак хукмдорлар “Куръон”ни болалигига ёд олиб, қори бўлишгани, кейинчалик шунинг кучи билан юртларни бирлаштириш-у бошқаришни уddaлашгани ҳам тарихий факт-ку!.. Худди шундай, бундан ўн тўрт йил мұқаддам Хўжамурод ўғли уммон ортидаги энг тараққий этган давлат университетларидан бирининг математика ва иқтисодиёт факултетида элшунослик фани асослари билан

жаҳон адабиётини ҳам ўрганиб бошлаганини дастлаб айтганида қаттиқ ҳайратга тушган эди! “Ё фалак, математика билан иқтисодиётнинг элшунослик билан жаҳон адабиётига нима алоқаси бўлиши мумкин?!” дея ўзича ажабланган эди ўшанда! Холбуки бекорга ажабланган экан! Бу икки ўргада бевосита алоқа бор экан! Етмиш йиллик мустабид тузум бу алоқани бизнинг қўзимиз кўрмайдиган, ақлимиз етмайдиган даражага олиб келиб қўйган экан, холос! “Ажратиб ташла-да ҳукмронлик қил!” деган шиорга олимлар дунёқарашини шакллантириш бобида ҳам оғишмай амал қилинган экан! Ўша мустабид тузум амалда фаннинг тараққиётидан эмас, фан соҳаларининг чексиз парчаланиб кетаверишидан, чап қўлнинг нима қилаётганини ўнг қўлнинг билмаслигидан, торгина ихтисосликдаги дунёқараши торгина олимчанинг “алломай замон” дея таърифланишидан жуда-жуда манфаатдор бўлган экан!

Энди бундай мантиқсизликларни қадам-бақадам бартараф этиб, ҳар бир жабхада жаноби Мантиқни қарор топтириш учун мустақиллик йўлига чиқкан миллатнинг, айниқса, зиёли қавмининг анчагина қийналиб-зўриқиши керак бўлади, албатта!

Худди бугунгидек эсида: бундан ўн бир йил аввал АҚШда бакалавриятни битириб келган йигирма икки яшар йигит, агар ўхшатиш тўғри бўлса, байни сувдан бехос қуруқликка чиқиб қолган балиқдек, нафас олишга қийналиб, ўзини лоҳас ҳис қила бошлади. Ўша кезларда ўғли чет элда ўқиб келган бир элшунос ҳамкаси Носирга шундай ҳасрат қилиб, маслаҳат сўраган эди: “Сиз ўғлингизни осмондан ерга қандай тушириб олдингиз ўзи?! Менинг ўғлим ҳали-хануз осмонда учиб юрибди-я! Чет элнинг ҳавосини олган бола, энди “Мен бу ерда яшаёлмайман, барибир, эрта бир кун ўша мамлакатга бутунлай қайтиб кетаман!” деб бизни хуноб қилишига нима деса бўлади?!”

Хўжамурод афандининг ўғли бўлганидан кейин, ҳеч қачон оёғи ердан, кўнгли она заминдан узилган эмас! Шунинг учун ҳам “Бутунлай кетаман!” дея қийнамади-ю, лекин янгича (аниқроғи, эски!) широитга мослашиши анчагина қийин кечди унинг. Тақсимотга кўра, Фанлар Академиясининг Математика илмий текшириш институтига тадқиқотчи қилиб жўнатилган экан, институтга боришдан аввал ота-ўғил Академия ҳайъатида ишлайдиган бир дилтортар акахонидан ҳаёт-момот масаласида тегишли маслаҳат сўрадилар. Акахони айтдики, “Ўғлингиз йигирма икки яшар йигит – байни ҳеч нима ёзилмаган оппоқ қофоз! Бу қофозга нимани ёзиш ўғлингизнинг ихтиёрида! Институтга тадқиқотчи бўлиб боравериши мумкин, албатта. Бироқ, билмадим, бу чет элнинг ҳавосини олган йигитни институтдаги аҳвол қаноатлантирадими-йўқми!..” Акахони маслаҳатига тағин бир тагдор гапни илова қилди: “Дарвоқе, Абдуманноп Ўроқбоевич айтувдилар, идорасига ҳорижда ўқиб келган, инглиз тилини биладиган ёш ғайратчан йигит керак экан! Бундай улкан имконият ҳар кимга берилавермайди – шу имкониятдан фойдаланиб қолиш керак, ука!..”

Носир имконият эмас, сир бой бермай “Биз ўғлим-у онаси билан бир ўйлашиб кўрайлик!” деди-да, ўша куни учовлон яхшигина ўйлашиб-кенгашиб, шундай хulosага келишди: гап Абдуманнопнинг асли-насли кимлиги, пушти-палагидагина эмас, моҳиятда! Мустақил Ўзбекистон давлатининг ҳисобидан инглиз тилида чет элда математика билан иқтисодиётни ўрганиб келган йигит

энди... бошқа иш қуриб кетгандек келиб-келиб айғоқчи-жосус бўладими?! Бу қандай мантиқсизлик?! Айғоқчи-жосусликка ҳам одам боласи йигирма икки ёшдан эмас, болалиқдан бошлаб маҳсус йўналтирилган бўлиши керак эмасми?! Қолаверса, оппоқ қоғозни қоп-қора қилиш кимга нима учун керак?! Одам боласининг оппоқ кўнглини оқлигича сақлаб қолиш, уни хидалаштирасдан, турфа хил гард-ғуборлардан ихоталаб яшаш... наҳотки мумкин эмас?!. Акахонига “Таклифингиз бизга тўғри келмас экан!” деб ўтирумади-да, эртасига ота-ўғил Математика институтига бордилар. Институт директори уларни нақ қучоқ очиб кутиб олгудек бўлди. Ота-болани айни ёз чилласида институт ховлисида ҳил-ҳил пишган қантак ўрик билан сийлай туриб, Носирни ишонтиридики, “Ўғлингизга, мана, менинг ўзим илмий раҳбарлик қиласман! Ҳозир бутун юртда жадаллаштириш! Ўғлингиз, агар ўзининг интилиши яхши бўлса, магистратурада ўқиб-овора бўлмай илмий иш қиласверади-да, икки-уч йилда бирйўла фан номзоди бўлади-кўяди!” Табиийки, ота-бала бошлари кўкка етгудек даражада қувониб, кўнгиллари тоғдек юксалиб уйга қайтдилар. Мана бу бутунлай бошқа гап! Зотан, бундан зўрроғини ўйлаб топишнинг ўзи амримаҳол! Ўғли яна икки-уч йилда – йигирма беш ёшида бирйўла фан номзоди бўлиб турса, нима, ёмонми?!

Лекин орадан бир-икки ой ўтиб-ўтмай Носир ўзининг ўтакетган соддадил-ишонувчанлиги, тўғрироғи, ғирт апандилигига яна бир карра иқор бўлди. Гап шундаки, директор уларнинг кўз олдиларида қуриб қўйган “олтин тоғ”га маҳлиё бўлиб ҳал қилувчи қимматли вақтларини ўтказиб юборишибди! Кечроқ суриштириб билган эди, маълум бўлдики, магистратурани битирмасдан туриб илмий иш қилиш-у фан номзоди бўлиш, амалдаги қонунчиликка кўра, мутлақо мумкин эмас экан! Бундан чиқди, наҳот ўша академик-директорнинг гаплари ғирт ёлғон?! Натижада магистратурага қабул вақти бой берилибди, тамом-вассалом! Энди нима қилиш мумкин?! Буёғи ўғлининг институтда оладиган ойлиги, нима деса бўлади, ота-боболаримиз ҳамиша ҳар қандай ойлик маошнинг “чўғи”ни гўштга нисбатан аниқлаганлар, атиги уч-тўрт кило гўштга етар экан, холос! Йигирма икки яшар йигит бу ойлик билан ўзини қандай боқади, қандай уйланади? Уйланса, хотин-бала-чақани қандай боқади ва, айни чоғда, илмий иш қиласади?! Мумкинми шу иш?! Мантиқ қани бу ерда?! Шу ойликка ишлаш учун чет элда ўқиб, давлатнинг неча минг доллар маблағини сарфлаш нимага керак эди ўзи?!

Носир кўнглидан кечаётган бундай кўндаланг саволларни ичига ютиб, тилда ўғлига бошқачароқ йўналиш берди: “Начора, ўғлим, анови мустабид тузумда жуда кўп фанларимиз қатори математика фанимиз ҳам ишлаб чиқаришдан, яъни, ердан узилиб, ҳавода муаллақ осилиб қолган эди! Энди уни қайтадан ерга тушириб, мустаҳкам тагзаминга қўним топтириш сен каби ёшларнинг зиммасида! Айнан шунинг учун давлатимиз каттагина маблағ сарфлаб сенларни чет элларда ўқитти-да! Энди элимизнинг умидини, хукуматимизнинг ишончини оқлашларинг керак бўлади!..” Ўғли насиҳатига тўлиқ амал қилиб, астойдил тадқиқот қилишга киришди. Бироқ, ўзим устозлик қиласман деган директор ўғлини ўз шогирдига оширди. Шогирди ҳам ўғлига инглиз тилидаги каттагина мақолани таҳлил учун беришга бериб, на назорат

қилди, на йўл-йўриқ кўрсатди. Шу зайлда ойлар ўтди. Аммо қўлга илингулик ё умид уйготувчи бирор натижа чиқмади. Нимага? Эҳтимол, ўғли бакалавр босқичини битириб, магистратурани ўқимаганлиги панд бергандир. Эҳтимол, чет элда олган билимини ўзимиизда татбиқ қилиши учун етарли шарт-шароит бўлмаётгандир... Лекин кунлардан бир куни ўғли чарчаб-ҳориб, “Бугун бир неча шогирдлар директорни янги олган уйига кўчириб қўйдик!” деб келганида ўзидағи бутун ишонч-у умидга жиддий путур етди. Бу қанақаси?! Директорнинг киройи шогирди эмас, оддийгина ҳаммоли бўлиш учун АҚШдек давлатда математика ва иқтисодиётдек фанларни инглиз тилида ўқиб келиш шартми эди?! Умид шу йўл билан ушаладими?! Рисоладаги устоз-шогирд муносабати шундай бўладими, ахир?! Устоз шогирдининг камолини кўрмоқчими ўзи ё заволиними? Қани бу ерда мантиқ?!

Энди нима қилиш мумкин?! Демак, ўғли ўша директорнинг кўмаги билан математика институтини ботиб қолган ботқоқдан тортиб чиқараман деб бекор-бехуда овора бўлади, холос! Аксинча, институт билан директор ўғлини ҳам ўзлари ботган ботқоққа тортиб кетадиганга ўхшаб турибди! Демак, эс борида этакни ёпиб, ишонч билан умидни ушатиш йўлларини бошқа жойлардан қидириш керак бўлади! Миллий университетнинг математика факултетида магистратурада ўқишига, минг афсуски, директорнинг алдаб-лақициллатиб, кўйинини пуч ёнғоққа тўлдириши билан салгина кечикиб қолди! Энди уни бир йил кутиш керак бўлади! Лекин бу шахри азимдан ҳар жиҳатдан маъқул, мантиқий асоси мустаҳкамроқ бир ишхонани қидириб топиш мумкин-ку!

Ота-ўғил шахри азимдаги вазирликлар, ҳалқаро ташкилотлар, қўшма корхоналар ва ҳакозолар бўйлаб ўзларига ҳар жиҳатдан муносиб иш қидирдилар. Шундай изланишларда кечган кунлардан бирида бир ҳамюрт акахони азза-базза уйига сим қоқиб айтдики, “Олма Отада бир иш бор экан, қарийб минг доллар ойлик маош экан!..” Ўша ҳамюрт акахонининг энг катта ҳамюрти Абдуманноп Ўроқбоевичга алоқаси, жумладан, қариндошлик томонлари борми-йўқми, бунисини аниқ-тиниқ билмайди-ю, лекин шунда ҳам кўнгли бир шумликни сезгандек бўлди! Таклифдан пировард мақсадни ўзича тушунди! Ўғлини уч йил Америкада ўқитиб, юксак малакали мутахассис қилишдан мурод унинг Олма Отада хизмат қилиб пул топиши эдими?! Ота билан ўғилни юз кўришмас қилиб ажратиб ташлаш, отани ишонган суюнчиғидан жудо қилиш илинжидағи кутқу эмасми, аслида, бу?! Ҳар қалай, Отабек шаҳид кетган Авлиё Отани эмас, ундан яқинроқ Олма Отани айтиб турибди-ку! Лекин шунда ҳам!.. Йўқ, бунақаси кетмайди! У табиатан содда-оқкўнгил-ишонувчан, бироқ бундай ғаразли қутқуга учадиган даражада нодон-анойи эмас! Ҳамюртига айтдики, “Шахри азимнинг катта ҳалқа йўли, нари борса, мустақил Ўзбекистон давлати чегарасининг ичкарисидан ўғлимга ҳар жиҳатдан маъқул келадиган бир иш топилиб қолар, ака, узр, таклифингиз учун раҳмат, аммо-лекин!..”

Ўшандаёқ Носир ўйлай-ўйлай топган ечим шу бўлдики, йигирма уч ёшни қоралаб бораётган ўғлини тезроқ уйлантириб, ўн етти ёшга тўлган учинчи қизини узатиш, иложи бўлса, ҳам ўғли, ҳам қизи бор хонадонни топиб, иккала тўйни олдинма-кетин ўтказиш керак, тамом-вассалом! Ола хуржун елкасига

осилган йигитнинг ҳавойиликни қўйиб, осмондан ерга тезроқ тушиши-ю хотин-бала-чақасини боқиши учун ўзига муносиброқ ишни қидириб топиши нисбатан осонлашади! Шундай ишонч-у умид билан шахри азимдаги ўзи ихлос қўйган акахонларига бир сидра сим қоқиб, илтимос қилиб чиқди. Тез орада уларнинг биридан кўнгилда умид учқунини уйғотадиган дарак ҳам чиқди: “Туғишган синглимнинг мактабда инглиз тилидан дарс берадиган қизи, эндиғина автойўллар институтини битирган ўғли бор, унисини узатиб, бунисини уйлантириш нияти ҳам бор!” Келишувга кўра, яхши ниятдаги биринчи қадам ўғли томонидан қўйиладиган бўлди!

Қани энди Хўжамуродни “Ўзингдан икки ёш кичик ўша инглиз тили ўқитувчисини бориб кўр, ўғлим, балки юлдузи юлдузингта тўғри келиб қолар!” дея ялиниб-ёлвориб кўндира олса-чи! Ўғли ҳавои эмас, мутлақо асосли фикрларини унинг олдига саржиндек қалаштириб ташлади: “Ҳали на магистратурада, на аспирантурада ўқимаган бўлсан, институтда олаётган ойлигим ўзимнинг ишга бориб келишим учун йўл кира билан тушликка ҳам етмаса, ўзингиз ўйлаб қаранг, шу ахволда қандай уйланаман, ада?!” Сўнгра “бўладиган иш”ни таклиф қилди: “Майли, учинчи синглимни биргалашиб тезроқ узатайлик, ана ундан кейин!..”

Қани, бу гапларга эътиroz билдириб кўринг-чи! Умр савдосига шундай жиддий қарайдиган ўғлининг борлигига шукур! Шу орада Абдуманнопга ўхшаган катта мутахассислардан бири хабар топиб “масала”ни ўз измига солиб юборди, шекилли, кунлардан бир куни ўша ҳамюрт акахонининг ўғли унинг ишхонасиға азза-базза бир таклифнома олиб келди-да, қуюқ илтифот билан кўлига тутқазди! Таклифномани олиб қараса, ўша акахони айтган сингилнинг институтни битирган ўғли уйланаётган бўлиб, ўша тўйга таклифнома экан! Тўй базми “Қарноқ” ресторанида ўтмоқчи экан!.. Қизиқ, ўйчи ўйига етгунча, таваккалчи тўйга етибди-да! Янаям қизифи, тўйнинг айнан “Қарноқ” ресторанида ўтиши...

Хулласи калом, ўша йили на ўғлига мос иш топилди, на ўғлини уйлантириди, на қизини узата олди. Бир йилдан кейин ўғли магистратурага хужжат-у имтиҳонларни топширди. Тез орада Носир аллакимлар томонидан ўзига қаратилган икки қақшатгич зарбага бирин-кетин учради. Биринчи зарба шу бўлдики, агар ўтган йили қизиқ устида ўқиганида ўғли текин ўқиши мумкин экан. Лекин бу йилдан фақатгина шартнома асосида фалон минг сўмга ўқиши мумкин экан! Иккинчи зарба бунисидан ҳам ошиб тушди: мандат комиссиясига кўйилганлар рўйхати шундай тузилган эканки, ўғли ана ўша шартнома асосидаги ўқишига ҳам ё қабул қилинади, ё қабул қилинмайди – “масала иккилик” экан! Табиийки, айни шу “масала”нинг моҳиятини аниқлаштириб хотиржам бўлиш, яна ғафлатда қолмаслик умидида ўғли билан миллий университет мандат комиссияси раисининг қабулига кириб борди. Буни қарангки, раис ҳукуқшунослик факултетининг декани, таниқли ҳукуқшунос олим экан! Унинг олдига ўғли-ю ўзининг ҳақ-ҳуқуқига боғлиқ ҳаёт-момот масалаларига доир юрагини ўртаб турган саволларни кўндаланг қўйди: “Мустакил Ўзбекистон давлати бир этак пулини ҳорижий давлатга сочиб ўқитиб, ҳозирда **Математика** илмий тадқиқот институтида ишлаб турган

тадқиқотчи ўғлимни магистратурада ўқиб олий маълумотли бўлишидан манфаатдорми-йўқми, ука?! Мен тушунмадим: бу қандай ҳақсизлик, бу қандай мантиқсизлик?! Шу иш инсофданми, ўзингиз худолигингизни айтинг, тақсир?! Мен энди бир ота сифатида ҳақиқат қидириб қайга борай: Олий таълим вазирлигигами, Президент Девонигами, ё Бирлашган Миллатлар Ташкилотигами?!” Бундай кўндаланг саволларга жавобан раис Носирга “Хотиржам бўлинг, ака, ўғлингиз магистратурада албатта ўқийди! Мана низом, унда сизнинг ўғлингиз ишдан узилмаган ҳолда ўқишини давом эттириши кўрсатилган!” деди-да, ўғлига юз буриб, уқтириди: “Шундай жонкуяр отангиз борлигидан фахрланишингиз керак, жиян”!..

Шундай қилиб, ўғли икки йил магистратурани ўқиб битирди. Тўлақонли олий маълумот ҳақидаги ҳужжатни қўлга олиш маросимига ўғлининг ёнида, табиийки, Носир ҳам борди. Бир пайт ўғлининг кекса, тажрибали домлаларидан бири Носирнинг ёнига келиб унга қўлини чўзди: “Табриклайман, ука!” Носир ўзини тушунмаганга олиб, ажабланиб қаради: “Нега мени табриклаяпсиз? Ўқишини битирган ўғлим-ку, уни табрикланг-да!” Кўпни кўрган математик олим Носирга маъноли қараб уқтириди: “Йўқ, мен аввало сизни табриклайман, сабаби ўғлингизнинг ютугини сиз таъминлагансиз!”

Ҳа-а, тўғри гапни ҳар ким тан олиш керак-да! Тўғри гапга қарши чиқиши, Тангрига қарши чиқишдек гап-да! Афтидан, ўша домла ернинг тагида илон қимирласа биладиганлар тоифасидан эди! Агар ота хушёр бўлиб, ўз вақтида тўғри йўналиш бермаса, ўғил ҳаётда ўз ўрнини топиб, комил шахс бўлиши қийин! Агар ота ўз ҳолига ташлаб қўйса, бундай “кўчада қолган” ўғилни не бир ғаразгўй кимсалар не кўйларга солмайдилар! Не бир элшуносларнинг ўғиллари кай кўчаларда тентираб қолганини Носир яхшигина билади-ку! Наинки олий маълумот, ўрта маълумотни ҳам, худди ўз чўнтакларидан бераётгандек, қизганиб, қиши чилласида қорни раво кўргиси келмайдиганлар бор! Чўлпоннинг “Расво” тахаллуси билан шеър ёзган отаси Сулаймонқул давридан, айтиш мумкинки, “отам замони”дан қолган энг расво ва энг манфур иллат-да бу “ғаразгўйлик” ва “бахиллик” деганлари! Қани, бугунги кунда ким, қай бир шоир ўз халқига қаратса “Майли, сен расво бўлгунча мана мен расво бўла қолай!” дея афандиларча фидойилиг-у балогардонлик кўрсата олади?! Айни шундай “Расво” тахаллусли фидойи ва ҳақгўй шоир-отанинг ўғлигина “Бузилган ўлкага” деган шеър ёзиб, ўлкадаги не бир моддий хазиналар-у маънавий ганжиналар ғорат этилаётганидан юраги ўртанаётганини рўй-рост изхор эта олади-да, тўғри эмасми?!

Энди ўйлаб қараса, Чўлпонликка даъвогар ўғли олий маълумотини кўрсатувчи ҳужжатдан аввалроқ ўзининг бутун тақдирида ўчмас из қолдирган яна бир ғалабани қўлга киритган экан!

Икки йиллик изланишлардан кейин, магистратуранинг биринчи босқичини эндингина битирган кезларида Хўжамурод ҳар жиҳатдан маъқул бир ишнинг хабарини олиб келди. Буюк Британиянинг Вестминстер университети Ўзбекистонда ўз бўлимини очган экан, ўша университетнинг тайёрлов курсига инглиз тилида дарс бера оладиган бир ўқитувчи жуда-жуда керак экан! Носирнинг юраги, табиийки, қаттиқ орзиқди: бор экансан-ку, ёруғлик! Ўғли

учун бу шаҳри азимда бундан зўрроқ иш бўлиши мумкинми?! Баайни табиб буюргандек иш-ку бу!.. Лекин ўғли шу ажойиб ишнинг дарагини олиб келишга келди-ю, қаттиқ иккиланди: “Қандай бўларкин? Америкада таҳсилим даврида, бир муддат университетнинг илмий марказида қуи босқич талабаларига шахсий мураббийлик-репетиторлик тажрибам бор. Ундан бошқа, умримда ҳеч қачон ўқитувчилик қилмаган бўлсан, тағин ўзбек тилида эмас, бирйўла инглиз тилида!.. Бу ишни уddeлай олишга кўзим етмаяпти!” Носир қуиб-ёниб уқтириди: “Шу гапни ўйлаб гапиряпсанми, ўғлим?! Сенинг отанг, бобонг, онанг, амакиларинг, тоғаларинг, бутун қариндошларингнинг саксон фоизи ўқитувчи, ўқитувчи бўлганда ҳам, айнан математика фани ўқитувчиси бўлса, томирингда минг йиллик математика ўқитувчиларининг қони кезиб юрган бўлса-да, сен ўз оғзинг билан “шу ишни уddeлаётмайман!” деб турсанг! Шу гапингда мантиқ борми, сенингча?!. Ҳадиксирашинг, ҳаяжонланишинг табиий. Бироқ ўзингни қўлга ол-да, бундай омадни қўлдан бой берма. “Кўз қўрқоқ, қўл ботир”, “Одам қилганни одам қилади” дейдилар. Энг асосийси, сенда етарли билим, билим бўлганда ҳам чет элнинг илгор билими бор. Сендан талаб қилинаётгани – ана шу билимни талабаларга билдириш...”

“Минг йиллик қон” ўз вақтида қайнатилиб, жунбушга келтирилган эканми, ўша йили тайёрлов курсида, бир йилдан кейин – халқаро университетнинг ўзида дадил дарс бериб бошлади. Мана, қарийб ўн йилдан буён дарс беради. Математикадан инглиз тилида ўқиган маъruzalari тўплами, математика бўйича инглиз тилида тайёрлаган ўқув қўлланмаси, турли хил мақолаларидан ташқари, мана, инглиз тилидан – ўзбек тилига ва, аксинча, ўзбек тилидан инглиз тилига қилинган таржималари билан элшуносликка доир бир катор мақолалари ҳам борлигини айтмайсизми! Энди ҳар қандай инсоннинг энг мустаҳкам суюнчиғи, энг ишончли қўрғони, ишонар боғи-ю топинар мозори – тил ва адабиёт масалалари хусусида ҳеч кимниги ўхшамайдиган, фақатгина ўзиники бўлган фикрлари борлигига нима дейсиз! Ишқилиб, охири баҳайр бўлсин! Бир пайтлар ўзи “Қалдирғочнинг қайрилган қанотлари” мақоласида ёзганидек, не бир элшуносларга ўхшаб, энди қанот қоқиб учиб бошлаганида қанотлари бехос қайрилмасин! Не бир парвози гўзал қалдирғочларнинг қанотини қайриши, парвозига маҳлиё бўлиб турган чоғингизда ўқ отиб йиқитиши бобида бир халқ учун керагидан ортиқ даражада тажриба тўплаб ултурган эл-да бу эл!..

Ўзингиздан қолар гап йўқ, ҳар қандай элшунос-элчининг ҳам, ёзувчининг ҳам инсоний толеи биринчи галда унинг оиласидаги тинчлиги-хотиржамлигига бевосита боғлиқ! Дейлик, Ғафур Ғулом, Ойбек ва Абдулла Қаҳҳорларнинг ўз ижодий имкониятларини тўла равишда юзага чиқара олишидаги энг бирламчи омил – уларнинг тинч-тотув оиласидир. Ва, аксинча, Абдулла Қодирий билан Абдулҳамид Чўлпоннинг чексиз ижодий имкониятларининг юздан бири, мингдан бирини ҳам юзага чиқаролмаганлари аввало оиласидаги беҳаловатликка бориб тақалади. Бундай даҳоларни мустаҳкам орқа суюнчиқдан жудо қилиб, оиласидаги ҳаловатини йўқотиш учун уни хонавайрон қилиш иштиёқидагилар эса, хамиша кўплаб топилади. Масалан, Абдулла Қодирий икки оламшумул романини кетма-кет ёзиб, довруғи достон бўлиб турганида кимлардир атайин

шундай қилдики, у махсус таклиф билан Қозон сафарига жүннатилди. У ерда бир татар қизи машхур ўзбек адибига муҳаббат изхор қилиш учун муштоқлик билан кутиб турди. Соддадил-ишонувчан, оққўнгил-афандитабиат адиб сохта ошиғими-маъшуқасини ўзи билан бирга Тошкентга олиб келди. Қарабсизки, ўз қаҳрамони Отабекдек қўшхотинлик бўлди-қолди! Қарабсизки, келажаги порлоқ бир адибнинг хонаси вайрон, оиласи беҳаловат бўлиб, ўзи ижодий таназзулга юз тутди-қўйди! Қатағон қурбони бўлмаганида ҳам, бу ахволда “Ўткан кунлар” билан “Мехробдан чаён”дан зўрроқ романни ёзиши амалда мумкин эмас эди! Ижодий имкониятлари Қодирийникидан қолишмайдиган Абдулҳамид Чўлпоннинг оиласи эса, қандайдир кўзга кўринмас кучлар томонидан шунақангি сурункали равища эсанкиратиб, сувдек чайқаб, тинчини бузиб турилдики, у бир-икки эмас, уч маротаба уйланишга мажбур бўлди. Ҳатто учинчисида “Шу билан зора қулогим тинчиса!” деган умидда “Екатерина” деган рус аёли билан оила қурди, лекин натижа, барибир, адиб истаганидек эмас, аксинча, унинг ғаюрлари истаганидек бўлиб чиқди. Кейинчалик ҳам мустабид Шўро тузуми не бир келажаги порлоқ элшунос-элчиларнинг мустаҳкам оилаларини атайин каловлатиб, оила бошлигининг қўйнига ўзининг “ишончли вакила”ларини иккинчи хотин сифатида солиб қўйди. Аксарият ҳолларда эса, анови ўзига йўлиқкан алвасти каби “маҳсус мактабларда ўқиб чиққан ишончли вакилалар” биринчи хотин – “кўз очиб кўргани” сифатида рўпарасига чиқариб қўйилди! Алвастилар эса, қаригани сайин ялмоғизга айланиб бордилар-да, табиийки, ўз эрларини ялмадилар. Камдан-кам элчи-элшуносга Санобардек оқила умр йўлдоши билан яшаш насиб қилди! Энди отасига насиб қилган баҳт келажаги порлоқ ўғлига ҳам шоядки насиб қилса! Лекин ота йўл қўйган хатони ўғил тақрорламаса-да, иккинчи хотин сифатида эмас, биринчи хотин – том маънодаги кўз очиб кўргани сифатида насиб қилса! Илойим, Ўзинг бизни паноҳингда асраб, бизга тўғри йўлни кўрсат!..